

СТАНОВИЩЕ

от проф. д-р Магдалена Елчинова, Нов български университет

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма „Културология“ (Антропология на новите медии и комуникации), СУ „Св. Климент Охридски“

Автор: Славка Илиева Каракушева

Тема: „Дигитални етничности. Как новите комуникации преизмислят колективните идентичности днес“

Научен ръководител: проф. д.с.н. Ивайло Дичев

Дисертацията на Славка Каракушева, която разглежда как промяната в комуникационните структури се отразява на съвременното конструиране на общности, е в общ обем от 404 страници и се състои от увод, пет глави, заключение, подробен библиографски списък на цитираната литература и използваните източници и приложения. Заглавието на дисертацията само най-общо насочва към разглеждания в нея изследователски проблем, затова последният е уточнен – като обхват и насоченост – в увода. Работата е фокусирана върху анализ на практиките на поддържане на транснационални връзки и мрежи и процесите на конструиране, договаряне и трансформиране на колективни идентификации в условията на миграция. Предметът на изследването включва ролята на нови/те канали на трансгранична свързаност, като се акцентира върху комуникацията във Фейсбук. Изследването – теренно и аналитично – е базирано върху примера на турците от/ в България, масово засегнати от различните вълни на миграция към/ от Турция. Още в началото ясно е заявена целта на изследването: да се анализира ролята на социалните медии в поддържането на транснационални социални връзки и динамиките на конструиране на транснационални колективни идентификации днес, като се покаже активната роля на хората в тези процеси (с. 11) – отново върху примера на турците в/от България. Формулирани са и конкретни изследователски задачи, произтичащи от тази цел, като всяка от тях е последователно развита в отделна глава от дисертацията. Структурата на изложението е логически последователна и построена върху

постепенно задълбочаване на анализа в избраната сложна проблематика и разширяване на параметрите на изследването. Езикът на изложението, макар и силно терминологизиран – при това с термини от различни сфери на академичното познание – е разбираем и убедителен. Логиката на разсъжденията на авторката е ясно експлицирана и всичко това допринася за четенето и разбирането на текста с лекота и интерес.

Избраният изследователски проблем с уточненията относно обхвата и насочеността му сам по себе си е препоставка за приносен характер на дисертацията. В българската наука изследванията по въпроса за това как новите форми на комуникация, в частност Фейсбук, допринасят за преосмисляне и трансформиране на транснационални колективни идентификации на микросоциално равнище са малко на брой и текстове като обсъждания тук безспорно допринасят за разбирането на тези процеси, както и за изработването на по-адекватен инструментариум за тяхното изследване. Освен това изследователският проблем в тази дисертация е формулиран така, че предполага пресичането между различни значими и обширни изследователски полета като конструиране на (етническа) идентичност, миграция, национални политики, социални медии и онлайн комуникация. Това пресичане и преплитане между изследователски полета съдържа потенциал за нови приноси, защото откроява процеси и интерпретации, оставащи скрити, когато нещата се разглеждат само в едно поле, а също така предполага адаптиране на съществуващи концепции и подходи и изработването на нови методи на анализ, адекватни на комплексността на проблематиката. Смятам, че Славка Каракушева е успяла да оползотвори този потенциал, а работата ѝ впечатлява в редица отношения.

Следвайки последователността на самото ѝ изложение, ще открия най-напред задълбочения обзор на основни концепции и подходи към идентичността и в частност етническата идентичност, както и към разбирането на социалните връзки и идентификации в съвременния мобилен и медиатизиран свят, който докторантката представя в първа глава на труда си. Ако първата част от този обзор, отнасяща се до етническата идентичност, впечатлява с отличния начин на систематизиране и излагане на широко познати термини, концепции, подходи при дефинирането на етничното, националното (и връзките между тях) и колективните идентичности, то втората част е определено приносна по характер. В нея С. Каракушева очертава новите форми на социализация, характерни за медиатизираното общество и разглежда последователно как тези форми се осмислят в науката, обяснява

термина медиатизация, както и процесите на медиране на идентичности, „търси да проследи динамиките в изборите на медийно съдържание и конструирането на разкази за себе си“ (с. 78), показва кои са аспектите на конструиране на свързаност и идентификация в свят на миграции и нови (онлайн) медии. Този систематизиран и аналитичен обзор на съществуващите изследвания в двете споменати предметни области ѝ помага да изработи свой работещ концептуален апарат и методология.

Следвайки същия модел – да покаже своята компетентност в сферите, свързани с комплексното проучване на избрания от нея изследователски проблем, да систематизира съществуващи теории и методи през призмата на собственото си изследване, за да изработи на тази основа собствен и релевантен изследователски инструментариум – във втора глава С. Каракушева дискутира изследователската си методология. Всъщност аналитичният инструментариум се изяснява и в предходната, и в следващата глава, но тук във фокуса на вниманието са методите на теренна работа. Тя опира изследването си едновременно върху офлайн и онлайн терени, съчетавайки различни качествени методи от инструментариума на антропологията, като изтъква силните и слабите страни на всеки от тях. Коментарът върху конвенционалните, както ги нарича авторката, методи на теренна работа отново се опира на систематичен преглед на вече познати и признати изследвания върху мулти-ситуационната етнография, глобалната етнография, методите на интервюиране и на включено наблюдение, въпроси на етиката на теренната работа, както и на саморефлексията. В този преглед докторантката успява да ни запознае и с някои особености на собствената си работа сред турци от/ в България. Все пак, впечатлението ми е, че теорията тук надделява над преосмислянето ѝ въз основа на собствения теренен опит.

На този фон систематизацията на съществуващото знание в областта на дигиталната антропология (избирам този обобщаващ термин, въпреки наличието на алтернативни названия и виждания за терена, проведен онлайн) отново са определено приносен момент в труда на С. Каракушева. Не съм попадала досега на подобен систематизиран преглед, направен от български автор и смятам, че написаното може да се използва при обучението на студенти за теренна работа онлайн.

Трета глава на дисертацията е посветена на представяне на макросоциалния контекст на миграциите, засегнали турското население в България от Освобождението до днес. Миграционните движения са типологизирани хронологично и са разгледани във връзка с

етническото и демографското инженерство като инструменти в конструирането и желаното хомогенизиране на българската и турската нация. Силните страни на тази глава са отново в интелигентния систематизиран прочит на изследванията, занимаващи се с малцинствата, миграциите на малцинства и миграциите на български турци в посока Османската империя и по-късно Турция, а също и в показването на огледални политики на социално инженерство в България и Турция. Тъй като самата аз от години се занимавам с изселниците през 1989 г. от България в Турция, ми прави впечатление, че много от изследванията, особено на български (но не само) автори в дълбочина изследват социалния и политическия контекст на тази масова емиграция в България, но много рядко и в по-малка степен отделят внимание на процесите в турското общество по същото време и на влиянието на „турския“ макроконтекст и национални политики върху тази емиграция. В доста изследвания по темата на турски автори нещата се представят през призмата на официалната малцинствена политика и националистическа реторика. Съществуват немалко задълбочени критични изследвания на турски учени за националната политика в Турция през кемалисткия и след кемалисткия период, в това число коментиращи политики спрямо различните категории малцинства, форми на социално инженерство, миграционна политика и т.н., като повечето не са свързани конкретно с миграциите от/ към България, с едно изключение – блестящия обзор на Айше Парла (2019) в книгата ѝ за икономическите мигранти от България в Турция след 1989 г. Взимайки пример от Парла и използвайки познанията си по турски език, С. Каракушева представя равностойно процесите от двете страни на българо-турската граница (пропуснала е да отбележи анализи на турския контекст, направени от други български автори). Всичко това е особено важно, за да се разбере сложната природа на (и причини за) миграциите на етнически турци от България към Турция, а често и в обратна посока – те са резултат от паралелно протичащи и често огледални процеси на национално строителство от двете страни на границата, а не само на репресивни политики спрямо определени малцинства конкретно в България. Изясняването на макросоциалния контекст от двете страни на границата позволява да се види и позицията на привилегировани мигранти, в която попадат всички мигранти от България, но особено изселилите се през 1989 г., от гледната точка на управляващите в Турция – позиция, която обяснява много за специфичните процеси на адаптация и интеграция на тези мигранти в турското общество и оказва силно влияние върху стратегиите им на групова идентификация.

Следващата глава прави преход към микросоциалния контекст на мигрантите, т.е. към реакциите и отношението на непосредствените им съседи в Турция, както и към променящите се (или не) взаимоотношения със съседите им българи след падането на комунизма. Изложеното в тази глава е абсолютно необходим контекст за разбиране на ролята на социалните мрежи като Фейсбук в трансграничната комуникация на турците от/ в България, защото ставащото в интернет е продължение и трансформация на процеси, започнали „на място“ преди ерата на интернет. Тук авторката се е постарала да бъде достатъчно обстоятелствена, особено що се отнася до проследяване на формите на включване и изключване на изселниците от 1989 г. в турското общество. Тя засяга традиционно разглежданите от антрополозите, занимаващи се с масовата миграция от 1989 г., въпроси на адаптацията на изселниците от България в Турция, свързани с тяхната религиозност, език, обичаи и социални норми, участие на жените в публичния живот, както и с ефектите от двойното гражданство. За мене е изненада, че Славка Каракушева тук се отказва от нещо, в което вече е доказала, че е много добра – систематичен обзор на изследванията по темата, още повече, че тук би могла да внесе повече информация за това как се интерпретират изселниците от 1989 г. от турски автори на турски език. Написаното в тази глава е достатъчно с оглед на анализа в следващата част от дисертацията, но за мене е неравностойно по качество на останалите глави. Изброените по-горе аспекти, които са условие за една или друга степен на социално дистанциране между мигранти и местни турци, са разгледани в една плоскост, като равностойни, докато в действителност само някои от тях са ключови за поддържането на трайна дистанция и то за определени публики в Турция. Тук отново докторантката не взема под внимание важни, сравнително скорошни изследвания върху изселниците от 1989 г.

По-неубедителна е според мене следващата част, коментираща социалните взаимоотношения, приемане и дистанции в България след падането на комунизма. Тук бие на очи липсата на антропологически изследвания по въпроса при аргументиране на обобщенията. Доколкото такива изследвания съществуват, макар и ограничени по брой и може би неравностойни по качество, те не са взети под внимание от авторката, а както изглежда и нейният собствен терен не включва такъв тип наблюдения. Затова наблюденията в тази част ми се струват свръхобобщени, недетайлизирани и непогледнати в дълбочина, въпреки че на повърхността изглеждат обективни. Например, още в началото на

дисертацията докторантката се позовава на наблюдения на други автори, че в българските медии турците присъстват почти изключително в политизирани дискурси и отношението към тях съответно е силно политизирано. В някои от примерите, разгледани в тази глава, за мене очевидно става въпрос за същото – под „турци“ се разбират не обикновени хора до нас и като нас, а представители на определена политическа сила (без да е необходимо при това те да са непременно етнически турци). Освен това като примери за антитурски настроения са дадени действия/ изказвания на сподвижници на националистически партии, без да се държи сметка за това доколко тези партии имат влияние и доколко възгледите им са споделяни в българското общество. Накратко, въпросът е доста по-сложен, отколкото е представен тук. В крайна сметка, главата показва това, което има значение за последващия анализ – че нито в България, нито в Турция българските турци са припознати от мнозинствата като „свои“, че спрямо тях се запазват отчетливи социални дистанции, което на свой ред влияе върху собственото им възприятие като колективност, върху изграждането на специфични вътрегрупови стратегии на идентификация и в крайна сметка рефлектира и върху поведението им онлайн – те имат „свои“ Фейсбук групи, които отразяват техните възгледи, интереси, начин на живот, ползват в тях „свои“ език (смесица от книжовен турски, местни турски диалекти и български език), в тях циркулират специфични „свои“ образи и теми.

Последното е показано и анализирано в пета глава от дисертацията, посветена на социалните мрежи, транснационалните връзки и идентификационните процеси в мигрантския опит на турците от/ в България. Това не само е най-дългата глава в работата, но, възплъщавайки самата същност на поставения изследователски проблем, тя е кулминация и поанта на изследването. Тук Славка Каракушева показва най-силните си страни – и умението да обобщи синтезирано съществуващи концепции и подходи (този път по темата за паметта и особено за всекидневните мнемонични стратегии и практики), показва в най-пълна степен резултатите от собствената си теренна работа, анализира прецизно и в детайли всички аспекти на поставения проблем. Тази глава е и най-приносна в своята цялост, защото засяга един напълно неизследван досега въпрос, засягащ онлайн комуникацията и идентификационните процеси сред българските турци, засегнати в една или друга форма от изселването през 1989 г. и/ или последващите икономически миграционни движения към Турция. Единствената забележка, която имам към тази глава, е

да се прецизира за кого става дума в нея. Макар че в целия текст референтната група са „турците от/ в България“, тук разгледаните практики обхващат само част от тях и няма как да се отнасят до всички (например до изселниците през 50-те или 60-те години на XX в. и техните потомци в Турция).

Заключението, подробната библиография накрая, както и приложенията с примери от терена са достоен завършек на цялата добре направена работа.

В становището си вече изтъкнах приносните моменти в дисертацията – по отношение на представянето на познанието за същността, ролята и трансформациите на новите социални медии, на основните специфики на теренната работа онлайн, на балансираното представяне на макроконтекста на миграциите на български турци от двете страни на границата и най-вече по отношение на детайлния анализ на ролята на социалните медии не просто в процесите на транснационална комуникация, но и за трансформациите в идентификационните процеси на мигрантски общности. Последното би могло да бъде използвано като подход и като пример за сравнение при изследването и на други мигрантски общности.

Критичните ми бележки към тази дисертация са малко и също вече ги изложих. Те са по посока на някои пропуски като липса на систематизиран преглед на изследванията върху миграциите на турци от България в Турция, в резултат на което изложеното в глава IV е недостатъчно пълно и задълбочено; пропуснати са някои свързани публикации върху масовата миграция през 1989 г.; не е постигнато достатъчно „плътно“ (по смисъла на Гиърц) присъствие на теренните наблюдения в изложението (отново най-много липсва в гл. IV, по-добре е представен теренният материал в гл. V); на места е добре да се направят някои уговорки, стесняващи иначе широкия обхват на изследването.

Авторефератът представя обективно и пълноценно текстът на дисертацията. Докторантката има необходимия брой публикации по темата на дисертацията в български и международни издания – общо 11 на брой, като 3 от тях са в съавторство. Направеното от нея покрива и надхвърля минималните национални изисквания по ЗРАСРБ за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Личните ми впечатления от Славка Каракушева, макар и основани на познанство отскоро, са отлични и мнението ми за нея е, че е мотивиран, любознателен и трудолюбив млад човек, пред когото стои обещаваща научна кариера.

В заключение, дисертационният труд съдържа научни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България, както и на Правилника за прилагането му. Дисертационният труд показва, че докторантката Славка Каракушева притежава задълбочени теоретични знания и професионални умения в областта на социокултурната антропология, като демонстрира качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване. Давам положителна оценка за проведеното изследване, представено от рецензираните дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор“ на Славка Каракушева по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, докторска програма „Културология“ (Антропология на новите медии и комуникации).

18.05.2021 г.

проф. д-р Магдалена Елчинова